

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

127:2. 2007

DEBATT

Att fly från Gulag – eller fängslas av kalla krigets myter?

Källkritiska reflektioner om en osannfärdig lägerberättelse

Av Lennart Samuelson

Denna granskning av en flykthistoria från Gulag har till syfte att göra en kritisk analys av en berättelse om Stalintidens Sovjet som även av yrkeshistoriker i vårt land bedömts som sann.¹ Av en händelse konfronterades jag med en anmärkningsvärd okunskap om stalinismens historia, enkannerligen om Gulag. Artikeln ger relief åt sovjetforskningens belägenhet i vårt land. Med tanke på vad som debatterats om källkritik i *Historisk tidskrift* (2005:2) finns anledning att fundera över varför många låter en skönlitterär fabel om stalinismen passera som sannfärdig historieskildring.

Medan historikersamfundet och den bildade allmänheten synes ha god kunskap om nazismen, och inte minst Förintelsen, återstår mycket idogt arbete innan man frigjort sig från såväl förskönanden av socialistiska stater som förvrängd kontrakommunistisk propaganda. Skönmålningar i vänsterlitteratur av förhållandena i Sovjetunionen, Kina och Kuba är bekanta. De ledde till en bestående ovilja att ens analysera terrorn i kommunistiska regimer.² Däremot är föga känt om hur tendentiösa uppgifter om Sovjetunionen och dess satellitstater, och särskilt om Gulags arbets- och koncentrationsläger, på ett genomtänkt sätt spreds under det kalla krigets så kallade psykologiska operationer i syfte att underminera den totalitära kommunismen. I dag finns inte längre detta behov.³

Dokument om Gulag och terrorn på 1930-talet finns tillgängliga bland annat i Ryska statsarkivet (GARF). Dessa utgör grunden för min analys av Gulags roll i sovjetekonomin. Ur andra arkiv har data hämtats om repressio-

1. Min artikel sändes till *Historisk tidskrift* i november 2006. Endast detaljer har ändrats med anledning av Kjell Albin Abrahamsons "50-årig lögn avslöjad", *Dagens Nyheter* 14/12 2006.

2. Jfr t.ex. Paul Hollander, *Political pilgrims: travels of Western intellectuals to the Soviet Union, China and Cuba, 1928–1978*, New York & Oxford 1981; David Caute, *The fellow-travellers: intellectual friends of communism*, rev. utg., New Haven & London 1988.

3. Se t.ex. Richard J. Aldrich, *The hidden hand: Britain, America and Cold War secret intelligence*, London 2001, s. 122–141, 443–463.

nen på 1930-talet mot experter i det militär-industriella komplexet. Jag har granskat förhörsprotokoll och domar mot "skadegörare" och "spioner" i industrin och krigsmakten. Därigenom har jag skaffat insikter om hur den stora terrorn 1937–38 gestaltade sig på mikroplanet.⁴

När det på 1950-talet prånglades ut skrifter som "Litvinovs dagböcker" satte en brittisk historiker sin heder på spel genom att intyga alstrens äkthet. När dessa sedan avslöjades som falskriker, kompilerade i emigrantkretsar i Paris, var skandalen ett faktum. På liknande sätt har förment nazityska källor avslöjats som förfälskningar. Men på Slavomir Rawicz' märkliga *Flykten från Stalins läger* reagerade så sent som 2005 ingen recensent eller historiker i Sverige. Det föll sig därför naturligt att jämföra Rawicz' berättande med vad som kan bekräftas eller vederläggas i arkiven.

Slavomir Rawicz (1915–2004) hette egentligen Roscislaw Rusiecki-Rawicz. Han framstår som en person som påtagligt upplevt hemska saker i Polen vid andra världskrigets utbrott och sedan i Sovjetunionen. Men inte alls på det sätt som han berättade för Ronald Downing, som hjälpte honom att författa *The Long Walk*. Boken utgavs 1956 och väckte uppmärksamhet i Storbritannien; på svenska utkom den samma år under titeln *Lång väg till frihet*. Många dryftade bokens berättelse om flykten från Sibirien till Indien. Vid en BBC-debatt 1956 medverkade resenärer med erfarenhet från dessa trakter. De ifrågasatte Rawicz ty inte mycket stämde i hans skildringar.⁵

Den svenska nyutgåvan, med ändrad titel, försågs med ett omständligt och med många faktafel späckat förord av Sveriges Radios Östeuropakorrespondent Kjell Albin Abrahamson. Han talade entusiastiskt om en länge bortglömd *autentisk* historia som översatts till 25 språk och efter kommunismens fall även till ryska, polska, ungerska och andra språk i före detta Östblocket.⁶ *Populär historia* 2006:4 innehöll en rad artiklar på temat "Stalins slavläger –

4. Denna artikel är en sidoprodukt av min Gulag-forskning i Rysslands Riksarkiv och Ekonomiarkiv samt Federala säkerhetsjänsens centralarkiv, genomförd i Vetenskapsrådets program "Kommunistiska regimer".

5. Jfr referat av diskussioner från BBC:s radiodebatt mellan Rawicz och brittiska experter på Sibirien och Inre Asien, "Dlugi marsz na cenzurowanem", i *Widomosci* 29/7 1956. I *Spectator* 13/4 1956 hade signatören Strix i positiva ordalag anmält *The Long March* under rubriken "The Gobi and the Commissar". Men efter att ha hört Rawicz i radio återkom Strix under rubriken "The Long Bow", *Spectator* 13/7 1956, med invändningar som kunde göras kring den förmenta flykten. Rawicz skrev en insändare till *Spectator* 20/7 1956, där han kategoriskt hävdade att han verkligen från Indien nått till Irak i mitten av juni 1942 och därefter anslutit sig till den polska Anders-armén i Kermini i Sovjetunionen (!) den 24/7 1942. Efter detta inlägg gjorde Rawicz aldrig mer några uttalanden.

6. Slavomir Rawicz, *Flykten från Stalins läger*, Lund 2005, s. 7–14. Uppgiften att boken finns på ryska och polska har ifrågasatts, men är i sammanhanget av perifert intresse.

Gulag”. Där återfinns i Klas-Göran Karlssons artikel ”Terror satt i system” en ”faktaruta” som beskriver Rawicz’ förment lyckade flykt på 6 000 kilometer. Tillsammans med ett halvdussin andra rymlingar från ett Gulagläger benämnt nr 303 i trakten av Jakutsk i Sibirien, skall han ha färdats genom Mongoliet, Tibet och via Himalaya till friheten i Indien. Längre in i tidskriften finns en annons för såväl boken som den talbok som lästs in av skådespelaren Tomas Bolme. Den historiska bokklubben Clio har liksom svenska internetbokhandlar kolporterat Rawicz’ bok med förlagets reklamtext – utan att någon tycks ha reagerat mot dessa utsagor.⁷

Till skillnad från andra berättelser (Margarete Buber-Neumann, Janusz Bardach⁸) hade Rawicz inga dokument eller vittnesmål som styrkte hans berättelse. Bokens kritiker siktade in sig på om det var möjligt att ta sig till Indien så som Rawicz beskriver. Denna del av berättelsen lämnar jag därhän och koncentrerar mig på Rawicz’ upplevelser i sovjetiska fängelser från hösten 1939 fram tills han skulle ha flytt från ”läger 303”. Två frågor kan tjäna som utgångspunkt: Varför skulle han ha dömts till 25 års straffarbete 1940 och var fanns läger 303? Om en läsare inte hajar till inför dessa uppgifter kommer han eller hon förmodligen att godta det övriga i berättelsen.

Det är betecknande att Anne Applebaum, författare till en uppmärksammad bok om Gulag, inte såg motsägelserna i Rawicz’ text. I stället för att visa insikter om Gulags realiteter skrev hon att Rawicz’ bok ”utgör den *färgstarkaste* och *mest gripande* skildringen av en rymning i hela Gulaglitteraturen”.⁹ Hon förpassade däremot ett viktigt påstående från sina bakgrundsintervjuer till en fotnot: ”Venjamin Joffe, som är en av de främsta Gulagforskarna och chef för S:t Petersburgs Memorial, har letat efter Rawicz dossier men inte funnit den. *Hans tvivel förstärktes efter brevväxling med [Rawicz], som han inte fann övertygande.*”¹⁰ Till saken hör nämligen att medborgarrättsrörelsen

7. *Populär historia* 2006:4, s. 25. Temanumret innehåller andra, mer uppseendeväckande faktafel. Så tillskrivs i traditionell ultrakonservativ stil den ryske juden Natael Fränckel upphovet till Gulags ökända matransoneringsystem, fel uppgifter anförs om antalet fångar på Solovkiöarna 1930, om Solzjenitsyns liv, strafftid och verk, samt om lägrens roll i Stalintidens ekonomi. Detta påpekade jag i brev till tidskriftens chefredaktör Magnus Bergsten 21/4 2006.

8. Margarete Buber-Neumann, *Fänge hos Stalin och Hitler*, Stockholm 1948; Janusz Bardach & Kathleen Gleeson, *Der Mensch ist des Menschen Wolf: mein Überleben im Gulag*, München 1998.

9. Anne Applebaum, *Gulag: de sovjetiska lägrens historia*, Stockholm 2004, s. 422, min kursiv.

10. Applebaum 2004, s. 634, not 59, min kursiv. En del databaser finns tillgängliga på CD-ROM (*Zjertvy polititjeskich repressij, Stalinske rasstrel'nye spiski*). Om Joffes ståndpunkter i historiska frågor, se hans *Granitsy smysla: stat'i, vystuplenija, esse*, S:t Petersburg 2002. Joffe avled i S:t Petersburg 2004. Jag är tacksam mot hans änka Irina Flige för kompletterande synpunkter om Rawicz vid diskussioner i december 2006.

Memorial byggt upp databaser över flera miljoner personer som föll offer för repression under sovjetepoken. Applebaum tillade att även om Rawicz' berättelse inte skulle vara sann så tjänar "dess övertygande realism" som "en varning för oss alla som försöker skriva en på fakta byggd historia om rymningar från Gulag". Hur en påhittad berättelse, en fabel, skulle kunna ha "övertygande realism" överlåter jag åt andra att avgöra.

I Sveriges Radios "Boktornet" ägnade Kerstin Wixe våren 2006 en tema-vecka åt Gulag. Förutom en rad diskutabla inslag om koncentrationslägrens historia och ekonomiska betydelse hade Wixe gjort ett program enkom kring Rawicz' flyktberättelse. I programmet medverkade Abrahamson och avfärdade alla dubier om bokens äkthet.¹¹ I *Historielärarnas förenings årsskrift* 2006 uppmanar lektor Peter Danielsson efter ett omsorgsfullt referat av bokens innehåll till läsning av *Flykten från Stalins läger*:

Berättelsen är fantastisk. Det är inte bara en berättelse om omänskliga strapatser och mod. Kort sagt en sång till friheten som totalitära system alltid försöker ta ifrån oss människor. Vidare finner jag Rawicz' stillsamma dubbelhet gripande. Som läsare inser man att han är obotligt kränkt av allt han fått utstå i sovjetiska fängelser men samtidigt bär han utan att klaga sin lott och älskar livet.¹²

Sverker Oredsson har framhållit att Rawicz' skildring av Gulag var trovärdig: "Flykten gjordes i april 1941 från ett sovjetiskt fångläger i Sibirien. *Inte mycket nytt sägs om den sovjetiska fångenskapen*, men det blir väldigt spännande när beskrivningen gäller strapatserna i Sibirien och sedan Mongoliet med Gobiöknen och så Himalaya".¹³ Tvärtom är ju det mesta om lägret nytt, otroligt uppseendeväckande men likafullt utan trovärdighet!

I *Länstidningen i Östersund* skrev Per Orvegård att boken "berättar om umbäranden som nästan är svåra att tro att någon människa har överlevt [...] Slavomir Rawicz och hans kamrater trotsade både Stalins sibiriska arbetsläger och närapå all beskrivning för att åter få uppleva friheten". Då jag i ett e-postbrev till Orvegård klaggjade varför vi historiker har anledning att

11. Jfr Sveriges Radio, "Boktornet", P1 14/3 2006.

12. *Historielärarnas förenings årsskrift* 2006, s. 133. Inte ens bland historielärare väckte recensionen förvåning. Den hade granskats av tidskriftens recensionsredaktör Martin Alm, som enligt uppgift till mig valt ut boken för anmälan.

13. Sverker Oredsson, recension av Rawicz' bok för fackboksredaktionen på Bibliotekstjänst, min kursiv. Även på Kungl. bibliotekets Libris-avdelning anser man alltjämt 2007, enligt uppgift av bibliotekarie Åke Cato, att Rawicz' flyktskröna och uppdiiktade levnadsskildring skall klassas som historia (K) och biografi (L).

tvivla på berättelsen blev reaktionen avvisande.¹⁴ Än mer kategorisk var Rita Tornborg i sin anmälan av boken i *Svenska Dagbladet*. Med paralleller till andra offer för Stalins ockupationspolitik i östra Polen förefaller Tornborg ha upphört att reflektera kring Rawicz' absurda påståenden. Det var ett av den politiska polisens värsta tortyrredskap att tvinga de arresterade att i timtal stå upprätt (*stojka*) – för att pressa fram ”erkännanden”. De mest ståndaktiga lär ha hållit ut något dygn. Sedan svullnar fötterna, värken blir outhärdlig och venerna kan brista.¹⁵ Tornborg hävdar likväl att Rawicz och andra dömda fångar packade skulle ha färdats stående *i ett par veckor* från Moskva till Irkutsk.¹⁶ Förhållandena i Gulag-godsvagnarna var förvisso erbarmliga, men folk låg på träskivor i två eller flera lager. De sanitära förhållandena i Stalins Ryssland var inte fullt så primitivt barbariska som somliga tycks kunna föreställa sig.

För dessa recensioner och omdömen gäller att den historiska bakgrunden, ibland kopplad till bekanta öden i Polen, Baltikum och Ryssland, hämmat en rationell läsning och endast lett till emotionellt anammande av ett förment självbiografiskt verk som *Flykten från Stalins läger*.

Den historiska kontexten: Sovjetunionens annektering av östra Polen 1939

Efter den sovjetiska invasionen av östra Polen i september 1939 inleddes en sovjetisering av de områden som anslöts till Vitryska och Ukrainska sovjetrepublikerna. De omfattande vågor av arresteringar av ledande företrädare för den polska eliten som hemliga polisen, NKVD, företog har liksom deportationerna av hundratusentals polska medborgare blivit klarlagda, inte minst genom insatser av ryska arkivarier och historiker.¹⁷ Vidare har förhistorien

14. Per Orvegård, ”En makalös berättelse”, *Länstidningen i Östersund* 17/9 2005. I sitt e-postsvar på min förfrågan skrev Orvegård, 12/8 2006: ”Hej Docenten. Möjligt att du snappade upp de fakta du tror på, på nån ’Grundkurs för stalinister’. Jag tror inte att jag vill fortsätta debatten. Historien har visat att det i de flesta fall är bortkastad tid. Mvh Per Orvegård”.

15. För denna och andra av Stalin och politbyrån godkända tortyrformer som kunde bryta ned till och med Röda arméofficerars motståndsvilja, se t.ex. Oleg Suvenirov, *Tragedija RKKA, 1937–1938*, Moskva 1998, kap. 3, s. 195–215.

16. Rita Tornborg, ”Den osannolika berättelsen om Gulagflykten som lyckades”, *Svenska Dagbladet* 25/9 2005.

17. Jfr Alexandra Kwiatkowska Viatteau, *Staline assassine la Pologne, 1939–1947*, Paris 1999; Jan T. Gross, *Revolution from abroad: the Soviet conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia*, Princeton & Oxford 2002. För arkivbaserade studier av deportationer och repression i de annekterade delarna av östra Polen, se *Repressii protiv poljakov i pol'skich grazhdan*, Moskva 1997, särskilt artiklarna av O. A. Gorlanov och A. B. Roginskij om arresteringar i västra Ukraina och Vitryssland 1939–41, samt A. E. Gur'janov rörande deportationerna av civilbefolkningen till de inre delarna av Sovjetunionen i maj–juni 1941.

till Katynmassakerna på polska officerare utretts med dokument ur ryska arkiv. Historikern Natalja Lebedeva var den första som baserat på nyöppnade ryska arkiv förklarade den tidigare undertryckta sanningen om Katyn.¹⁸ Efter alliansernas omkastning 1941 beviljades polska medborgare amnesti oavsett vilket straff de dömts till. De fick lämna Sovjetunionen och många anslöt sig till den polska Andersarmén. På engelska, och ofta i svensk översättning, kom redan på 1940- och 1950-talet memoarböcker av polacker som dömts till långa straff i sovjetiska arbetsläger eller som fördrivits till förvinsningsorter i norra Ryssland eller Kazakstan.¹⁹

Swianiewiczz skildring av förhållandena i Lubjanka och Gulag

Man kan med fördel ställa Rawicz mot ekonomen Stanislaw Swianiewiczz (1899–1997) skildring av samma period. Han togs till fånga efter 1939 års sovjetiska invasion av Polen, och fördes tillsammans med tusentals andra polska officerare till läger i Ryssland. Där avskildes Swianiewicz och ett par hundra andra från de över 10 000 officerare som skickades till avrättningsplatser. Han togs till Lubjankafängelset i Moskva där han förhördes av NKVD-officerare om sin verksamhet som ekonom, sin anknytning till Polens underrättelsetjänst och sina resor i Nazityskland. Swianiewicz torterades inte, men han tvingades genomgå timplånga, nattliga förhör. Slutligen dömdes han 8 års lägerstraff och sändes till Vorkutaområdet. Efter det tyska anfallet mot Sovjetunionen i juni 1941 frigavs han liksom andra fängslade polska medborgare. Swianiewicz kunde ta sig till den polska beskickningen i Kujbysjev, för att sedan via Persien ansluta sig till Andersarmén. Sedermera kom Swianiewicz till Canada. Där återupptog han sin verksamhet som ekonom och skrev om tvångsarbetet i den sovjetiska industrialiseringen.²⁰ Sina memoarer utgav han på polska på 1970-talet; senare översattes de till engelska. De innehåller intressanta reflektioner om Polen på 1930-talet, om den sovje-

18. Om Katynmassakern, se t.ex. Alexandra Kwiatkowska Viatteau, *Katyn: l'armée polonaise assassinée 1940–1943*, Bryssel 1982; Natalja Lebedeva, *Katyn. Prestuplenie protiv tjelovetjestva*, Moskva 1994, samt den rysk-polska källvolymen *Katyn'. Plenniki neob"iavlennoj vojny*, Moskva 1997.

19. Jerzy Gliksman, *Tell the West: an account of his experience as a slave laborer in the Union of the Soviet Socialist Republics*, New York 1948; Joseph Czapski, *The inhuman land*, New York 1952, polsk utgåva: *Na nieludzkiej ziemi*, Paris 1949; Gustaw Herling-Grudzinski *Inny swiat*, som innehåller minnen från hans tid i Starobielskläget, publicerades 1951 och utkom på svenska under titeln *En värld för sig*.

20. Stanislaw Swianiewicz, *Forced labour and economic development: an enquiry into the experience of Soviet industrialization*, Oxford 1965.

tiska statsledningens synsätt och om de första efterforskningarna rörande offren för Katynmassakern.²¹

Orimligheter i Rawicz berättelse om förhållandena i Sovjet

Det sätt på vilket Rawicz påstår sig ha blivit förhörd och torterad, för att sedan dömas till 25 års straffarbete, avviker från vad Swianiewicz fick genomgå. Abrahamson skriver i förordet till Rawicz' bok:

Eftersom Rawicz var polsk officer som talade flytande ryska (modern var ryska) och bodde i Pinsk, inte långt från ryska gränsen, var det uppenbart för de marxistleninistiska reptilhjärnorna att han var spion. Straffet blev, efter tortyr i Moskvas ökända centralfängelse Lubjanka och *sedvanlig* kommunistisk skenrättegång, 25 års hårt arbetsläger i Sibirien.²²

Det förvånar vid jämförelse att löjtnant Swianiewicz blev utfrågad i långa nattliga förhör om sina uppfattningar som ekonom om den tyska krigsekonomin, om sina kontakter med japanska ekonomer och om sina intryck från resor i Tyskland. Allt detta kände NKVD ("reptilhjärnorna", enligt Abrahamson) till genom underrättelser. Däremot skulle underbefälet Rawicz inte ha ställts inför konkreta påståenden som grund för spioneri. Det blir obegripligt varför Swianiewicz, som bevisligen var knuten till den polska underrättelsetjänsten, bara fick 8 års straff, medan Rawicz skulle ha dömts till 25 år? Över huvud taget utdelades sällan straff på mer än 10 års läger under dessa år; enligt tillgänglig statistik rörde det sig om cirka 400 personer år 1939 men inga alls under 1940. Däremot utdelades 1940 som bekant över 20 000 dödsdomar mot polska officerare, poliser och andra ur den polska eliten. Men om Katyn skriver Rawicz, till skillnad från Swianiewicz, inget alls.

Än mer otroligt blir Rawicz' påstående, att han och 4 000 andra straffångare efter den strapatsrika resan till Irkutsk skall ha ställts i grupper om ett hundra man och fästs med handbojor vid en lång kedja bakom en gengasdriven lastbil. Därpå skulle en fotvandring på 90 svenska mil ha påbörjats till läger 303 i Jakutien.

Kedjefångar fanns i tsartidens Ryssland, men i Gulag fördes konvojer av fångar under uppsikt av beväpnade vakter och schäferhundar. Redan de av-

21. Stanislaw Swianiewicz, *In the shadow of Katyn: "Stalin's terror"*, Pender Island 2004, övers. fr. polska: *W Cieniu Katyna*, Warszawa 1990.

22. Rawicz 2005, s. 11, min kursiv.

stånd som nämns borde få läsare att undra. Det mest uppenbara falsariet är att "läger 303" inte fanns 1940, vare sig i de trakter som Rawicz skriver om eller någon annanstans. Nummerade krigsfänge- och Gulagläger inrättades senare, och då anlades ett läger med nummer 303 för krigsfångar i Podlipki utanför Moskva.²³

BBC:s efterforskningar om Rawicz sätter punkt för spekulationer

Jag fann till en början inga spår i arkiven – vare sig i Inrikesministeriets arkiv över offer för repression (Gulag) eller Krigsarkivet RGVA:s förteckningar över krigsfångar – efter Rawicz, eller rättare sagt: Roscislaw Rusiecki-Rawicz.²⁴

I juli 2006 fick jag emellertid veta att BBC förberedde ett radioprogram om Rawicz och hans flykt från Gulag. Hugh Levinson hade föresatt sig att förutsättningslöst pröva berättelsen, och resultaten redovisades i ett program den 31 oktober förra året. Han har spårat personer som vittnar om Rawicz' förehavanden 1942. Levinson fann de dokument som gör att hela flykthistorien kan avfärdas. I Irak och Palestina fanns 1942 uppsamlingsplatser för polacker som frigivits från Sovjet. En person uppger sig ha träffat Rawicz vid den tiden, men denne skall inte ha nämnt någon flykt över Himalaya. Dokument på Sikorskimuseet i London bekräftar att Rawicz 1942 förvisso anslöt sig till Andersarmén. Ett annat dokument visar att Rawicz blufat om sin tid i polska armén fram till 1939. Men Levinson fann också dokument som visar att Rawicz faktiskt togs som krigsfånge i november 1939. Han frigavs dock, liksom flertalet soldater och underbefäl, fyra månader senare. I april 1940 arresterades han på nytt, anklagad för mord på en NKVD-officer. För detta dömdes Rawicz till ett uppenbarligen kännbart straff – dock inte på 25 år. Det avgörande dokumentet visar den amnestiförsändelse som Rawicz erhöll då han frigavs från fängelset i Krasnojarsk i början av 1942. Han kunde därefter som en fri man ta sig längs överfulla järnvägar till de uppsamlingsplatser som upprättats i Kujbysjev (Samara) och andra städer. Rawicz

23. Jfr handboken M. B. Smirnov (red.), *Sistema ispravitel'no-trudovych lagerej v SSSR, 1923–1960*, Moskva 1998, som har en förteckning över alla Gulagläger, deras geografiska utbredning, produktionsriktning, antalet fångar vid olika tillfällen, samt hänvisningar till de arkiv som bevarats från respektive läger.

24. Jag är tacksam för de synpunkter om Gulag- och krigsfångar som jag i maj och juli 2006 fick av avdelningschef Aleksandr Kokurin på Ryska statsarkivet (GARF), av Nonna Tarchova vid Ryska krigsarkivet (RGVA), samt för upplysningar från den undersökning som Hugh Levinson bedrev sommaren 2006 och presenterade i BBC:s radio den 31 oktober s.å.

fick måhända utstå en del strapatser innan han kom till friheten, men de bestod inte i fotvandring genom Gobiöknen eller klättrande över Himalayaberg.²⁵ Slutsatsen är således att Rawicz fabulerat om sin fångenskap, om förhör och domstolsavgöranden, om fångtransporten till "läger 303" i Sibirien och om den föregivna flykten. Att så är fallet har varit uppenbart för historiskt bevandrade personer, men Rawicz har blivit trodd av den breda allmänheten.

En rysk historisk klassikerserie kunde berika den svenska forskningen

Mottagandet av Rawicz' bok runtom i Sverige, som för tydlighets skull här personifierats, ger något att fundera på. Lägerlitteratur utkom på svenska både före och efter andra världskriget. Det vore önskvärt att bokförlag som Natur och Kultur, Bonniers, Norstedts, Wahlström och Widstrand med flera gick samman för en serie "ryska historiska klassiker". I deras tidigare utgivning finns mycket av bestående värde för förståelsen av det totalitära Sovjetunionen. Böckerna bör förses med rekorderligt skrivna inledningar och expertkommentarer till sakförhållanden, med påpekanden av schabloner, stilgrepp och redaktionella psykologiska tricks som var legio i dessa skildringar. En välkommen nytgåva vore makarna Tjernavins böcker. Redan 1935 kunde svenskar ta del av fiskeriexperten Vladimir Tjernavins skildring av förhållandena i Gulag. Lika intressant är hans hustrus Tatianas skildring av deras lyckade flykt genom Karelen till Finland och hennes essäer om kvinnoöden i Sovjetunionen. Till skillnad från Rawicz' fantasier var dessa realistiska, skakande vittnesbörd om levnadsförhållandena i Sovjet.²⁶

Under den ideologiska och psykologiska krigföringen mot kommunismen efter 1946 fanns måhända ett visst berättigande i allsköns berättelser om tillvaron "bakom järnridån", i "fruktans imperium" som en känd jargongtitel lydde. Efter hand fick de ledande kretsarna som producerade dessa myter om den andra supermakten klart för sig vad som influerade allmänheten mer eller mindre verkningsfullt. Men att i dag, ett par årtionden efter kommunist-

25. Det brittiska BBC-teamet hade även kontakt med en fransman som föresatt sig att – med modern utrustning, GPS, satellittelefon och kartor – företa en vandring från Jakutien söderut. Han blev upprigad på sommaren 2006, halvvägs genom träskmark och genomstungen av mygg, men full av tillförsikt om att "flykten" säkert hade företagits så som Rawicz skildrat. När han ett par månader senare fick veta att storn var en bluff blev han förbittrad. Jfr BBC:s program den 31/10 2006.

26. Vladimir Chernavin, *I speak for the silent*, London 1934, sv. övers.: *Jag talar för de stumma*, Stockholm 1935; Tatiana Tjernavina, *Flykten från Sovjet*, Stockholm 1935, rysk nytgåva: *Pobeg iz Gulaga*, Moskva 1999; samt dens., *Kvinnoöden i Sovjet*, Stockholm 1935.

mens fall, notera att våra förlag, historiker och dagstidningar tror sig skapa upplysning om kommunismen med hjälp av fabler från 1950-talet (eller genom att förtiga vad arkiven sedan 1992 gett vid handen), det visar att somliga alltjämt är som omedvetna fångar i det kalla krigets myter.